

УДК 595.7:632.93:63(477)

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ РОСЛИН

у діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України (1918—1927)

Висвітлено науково-організаційні аспекти становлення сільськогосподарської дослідної справи в галузі захисту рослин.

Сільськогосподарський вчений комітет України (СГВКУ) було створено згідно з наказом від 1 листопада 1918 р., Ч. 162 Міністерства земельних справ [1]. Відповідно до Статуту, Сільськогосподарський вчений комітет, як вищий орган Народного Міністерства (Комісаріату) земельних справ, об'єднував усі центральні й місцеві установи НМЗС, які виконували наукову роботу, а також займалися питаннями розвитку і планомірної організації в Україні наукової роботи в галузі сільського господарства та популяризації наукових знань у цій галузі. Першим головою СГВКУ став академік В.І. Вернадський.

Впродовж 1919 року Сільськогосподарський вчений комітет формував структурну систему, до якої увійшли Бюро бур'янів, Бюро мікології і фітопатології та Ентомологічна підсекція Зоологічної секції [2]. У першому півріччі 1919 р., як видно із огляду діяльності цих організацій, деякі бюро, в тому числі й бур'янів, ще не проводили системної роботи. Причинами такого стану була майже повна відсутність фінансування й обмеженість у співробітниках. Проте, незважаючи на цілу низку негативних обставин початкового періоду діяльності, Комітет здійснював певну науково-організаційну роботу, вивчали спеціальну літературу з метою узагальнення знань з того чи іншого напрямку. Звертали особливу увагу на підготовку фахівців, організацію видання наукової та науково-популярної літератури.

26 травня і 2 червня 1919 р. у Києві відбулись наради з питань ентомології та фітопатології з метою узгодження діяльності окремих установ у напрямі досліджень проблеми

О.І. БОРЗИХ,
кандидат сільськогосподарських наук,
Інститут захисту рослин НААН

захисту сільськогосподарських рослин від шкідників. У зв'язку з критичним становищем, що склалося у цій галузі, було прийнято рішення про створення об'єднаного центру — Центрального Бюро з питань боротьби зі шкідниками сільського господарства, що існував на основі проекту Статуту, опрацьованого членами з'їзду Російського товариства ентомологів, а у 1918 р. переробленому на зібраннях українських ентомологів. Представити плани ентомологів та фітопатологів перед загальними зборами Сільськогосподарського вченого комітету при Наркомземі було доручено В.В. Добровлянському і С.А. Смірнову [3].

Бюро фітопатології та мікології, положення про яке було затверджено 13 травня 1919 р., розпочало з'ясовувати стан роботи місцевих фітопатологічних установ. Так, активно проводились дослідження на фітопатологічній станції в м. Смілі та її околицях. Згодом їх було об'єднано з Київською в Центральну українську станцію [4]. До складу Бюро входили Г. Неводовський (завідувач), Я. Кудя (спеціаліст), О. Запорожець (річний практикант) та два сезонних практиканти, які опрацьовували накопичені матеріали з метою підготовки до видання довідкового гербарію мікрофлори України та шкільного гербарію шкідливих грибів. Також поблизу Києва частково було проведено досліді в пошкоджених грибними хворобами садах. До кінця 1919 р. за результатами попередніх досліджень членів Бюро підготовлено до друку наукові праці: «До біології *Phoma*

Betae Frank» (Г. Неводовський), «До мікрофлори Чернігівщини» (Г. Неводовський), «Матеріали до мікрофлори Полтавщини» (Я. Кудя), «До біології деяких родів *Septoria*» (Я. Кудя), «*Cercospora beticola* Sver» (Г. Неводовський) [5].

Бюро бур'янів впродовж першого року ще не могло організувати свою роботу належним чином за відсутності фахівців. На той час в складі Бюро працював лише спеціаліст Я. Лепченко та сезонний практикант, які займались підготовкою гербарію бур'янів України та бібліографічних матеріалів. За результатами попередніх досліджень членів Секції було підготовлено до друку наукові праці: «Спостереження над бур'янами Харківської Краєвої Дослідної с.-г. станції в 1914 р.» (О. Яната), «Чужоземні бур'яни в околицях Києва» (Д. Ларіонов), «Бур'янова флора Полтавської Дослідної С.-г. Станції та її околиць» (Я. Лепченко, О. Соколовський), «До питання про засміченість полів «свиріпою» — *Sinapis arvensis*» (О. Яната), «Бур'яни України. Опис та визначення їх» (Е. Бордзиловський) [5].

Ентомологічна підсекція Зоологічної секції працювала у складі завідувача І. Щоголева, завідувача Бюро лісової ентомології З. Голов'янка, спеціалістів Б. Боженка, М. Гросгейма, В. Добровлянського та річного практиканта Г. Скрипчинського. Основну роботу провадили у напрямі досліджень біології хрущів та засобів захисту проти них лісових насаджень та плодкових садів. Було підготовлено до видання результати досліджень З. Голов'янка стосовно зазначених питань, а окремі надруковано: «Про різницю борозняків різного віку мармурового та волохатого хруща — *Polyphyllyla fullo* L. і *Anoxia pilosa* Fabr», «Про випас свиней у лісі, як засіб боротьби з борозняками

травневого хруща», «Про боротьбу з травневим хрущем на плантаціях цукрового буряка», «Засоби боротьби з хрущами в 14, 15 та 18 віках», «Про перетворення в лялечки борозняків та зимівлю жуків травневого хруща та інші [5]. Також в Бюро за активного співробітництва з художницею Е. Ковальською провадилася велика робота над складанням атласу хрущів та інших шкідників родини пластинчастовусих, в доповнення до вже підготовленого до друку визначника їх борозняків. Наукова робота інших спеціалістів Ентомологічної підсекції полягала в опрацюванні матеріалів попередніх досліджень польових, садових, городніх та інших комах. Опрацьовували також літературні дані про комах, шкідників сільського господарства і засоби боротьби з ними («Історичний огляд установ по боротьбі з шкідниками с. г. на Україні» «Труди Ентомологічної Підсекції»), було надруковано велику кількість методичних вказівок, брошур, плакатів популяризаційного характеру [5].

У 1923 р., окрім вищезазначених Бюро хвороб рослин і бур'янів та підсекції ентомології, питаннями з даної проблеми займалось і новостворене Бюро шкідливих і корисних птахів та тварин, при цьому роботу координував спеціальний Комітет боротьби із шкідниками [5]. Але, як засвідчують архівні документи, плановості в роботі Комітету у цьому напрямі не було через постійні реорганізації та перерозподіли функцій центральних станцій. Станом на 1924 р. у структурі Сільськогосподарського наукового комітету діяло 16 секцій, в тому числі Секція боротьби з шкідниками, 9 підсекцій (серед яких ентомологічна та 9 Бюро (бур'янів, лісової ентомології, фітопатологічне й ін.).

План діяльності Сільськогосподарського наукового комітету на 1924 р. передбачав виконання таких завдань.

1. Фітопатологічне Бюро: зведена праця про хвороби сільськогосподарських рослин та методи боротьби з ними; посезонне збирання масових відомостей про хвороби за допомогою Філій та кореспондентів Комітету, дослідних станцій, сільськогосподарських шкіл та ін.; обстеження хвороб та виготовлення гербаріїв пошкоджених ними рослин.

2. Бюро бур'янів: обстеження флори бур'янів шляхом анкетування і масової гербаризації з участю фі-

лій, дослідних станцій, шкіл та кореспондентів; завершення опрацювання даних спостережень і дослідів з бур'янами на дослідних станціях країни; одноразове екскурсійне обстеження бур'янів на сільськогосподарських дослідних станціях (за зразком Радимиської дослідної станції).

3. Ентомологічна підсекція: опрацювання літературних джерел про шкідливих комах України, їх географічне розповсюдження та боротьбу з ними; спеціальне масове обстеження найшкідливіших комах польових рослин (гессенської мухи, метеликів та ін.); повсюдне обстеження шкідливих комах городів та садів в Україні; вивчення шкідливих комах на насінневих складах. Керівництво роботою Ентомологічної підсекції здійснював Голова Секції професор І. Щоголів, а після чергової реорганізації — О. Знаменський. Плідно працював у цій Секції професор О. Лебедів [6].

В архівних документах знайдено інформацію станом на 1924 р. про відділ Захисту Рослин, який тісно співпрацював із вищезазначеними Бюро й Секціями, зокрема у розробці та розсилці в райони інструкцій щодо методів боротьби з озимою совкою пшениці [7]. Дещо іншу інформацію надає «Доповідна записка про організацію сільськогосподарської наукової роботи по лінії НКЗС...», де йдеться про Секцію Захисту рослин, що виконала значну роботу з вивчення хвороб сільськогосподарських рослин та їх шкідників в Україні на основі досліджень Відділів фітопатології та Ентомології дослідних сільськогосподарських станцій та місцевих станцій Захисту рослин (СТАЗРО) [8].

У 1924 р. на Комісію боротьби з шкідниками було покладено такі завдання:

1. Об'єднувати та координувати роботу усіх наукових і практичних установ УРСР у напрямі боротьби зі шкідниками, незалежно від підпорядкування (Наркомзем, Цукротрест, Наркомпрод та ін.);

2. Здійснити одноразову перевірку (анкетування, огляд) стану і діяльності всіх установ, встановити з ними тісний контакт, надавати постійні інструкції, систематизувати в загальнодержавному масштабі результати їх наукової та практичної роботи та ін.; здійснювати масове сезонне (не менше 5-ти разів на рік) обстеження шкідників в Україні, їх

розповсюдження, методи боротьби з ними; видавати щомісячний «Бюлетень Боротьби з Шкідниками», сезонні інструкції та відзиви, плакати, брошури та ін.

Анкетування давало змогу відтворити детальну картину наявної забур'яненості полів України. Анкета містила такі розділи:

1. Точна назва установи чи прізвище, ім'я та № кореспондента.

2. Губернія, округ, район, село.

3. Чи є (або був і коли) в установі окремий відділ, підвідділ або спеціаліст (практикант), що працює над проблемою бур'янів (з якого часу і хто саме — персонально) та його адреса.

4. За присутності спеціаліста — вказати основний напрям і характер його праці (в загальних рисах).

5. Чи провадили на земельних ділянках установи та в найближчих околицях або в районі обстеження бур'янів, зокрема на дослідних станціях (перед закладанням дослідів і під час їх проведення), систематичні спостереження за ними (зокрема фенологічні та експериментальні дослідження, які саме, як проводили, коли та ким — описати все най докладніше; якщо використовували бланки певної форми, щоденники тощо, то надіслати їх зразки до Бюро разом із заповненою анкетой).

6. Які результати цих обстежень є в установі (в окремій особі): гербарії, колекції насіння й ін., де вони знаходяться та у якому стані (описати якнай докладніше).

7. Які є надруковані результати дослідів, їх автори і назви праць або звітів (де надруковані, коли та ким, кількість сторінок — описати якнай докладніше, а при можливості надіслати до Бюро копії).

8. Наявність додаткових ненадрукованих праць щодо результатів обстежень (описати в якому стані рукописи, ступінь їх опрацювання із зазначенням авторів, назв тем, кількості сторінок та ін.).

9. Засміченість полів земельної ділянки установи (велика, середня, мала).

10. Засміченість селянських полів найближчих околиць (велика, середня, мала) та району в цілому (велика, середня, мала), зазначити межі району (губ., окр. та ін.).

11. Визначити найшкідливіші бур'яни, що ростуть на ділянці установи (перелічити їх у порядку зменшення шкідливості, подаючи їх народні, а за можливістю й наукові

латинські назви), а за можливістю надіслати зразки цих бур'янів.

12. Визначити найшкідливіші бур'яни, що ростуть на селянських полях у найближчих околицях (див. п. 11).

13. Визначити найшкідливіші бур'яни, що ростуть на селянських полях усього району (див. в п. 9, п. 11).

14. Яка сівозмінна найпоширеніша у селян в найближчих околицях (назва, основні культури, пар).

15. Яка сівозмінна найпоширеніша у селян району (див. п. 9, 14).

16. Визначити найшкідливіші бур'яни окремих культур у сівозмінах селян в найближчих околицях (див. п. 11): озиме жито — соняшники, озима пшениця — кукурудза, ячмінь — цукрові буряки, овес — просо — інші культури (зазначити які), гречка — чорний пар, картопля — чорний пар.

17. Визначити найшкідливіші бур'яни окремих культур у сівозмінах селян у районі (див. п. 9, 11): озиме жито — соняшник, озима пшениця — кукурудза, ячмінь — цукрові буряки, овес — просо — інші культури (зазначити які), гречка — чорний пар, картопля — чорний пар.

18. Як впливають на бур'яни рекомендовані способи рільництва на селянських полях (про кожний спосіб вказати окремо).

19. Зазначити бур'яни, які завдяки цим способам цілком або частково зникають з поля, а на які зовсім не впливають (написати про кожний спосіб окремо).

20. Вказати, які обстеження бур'янів та експериментальні дослідження над ними планує провести установа (або особа) в 1924 р. (детально описати план роботи і методику) на території своєї ділянки, в ближчих околицях, районі.

21. Вказати, які обстеження бур'янів, експериментальні дослідження установа (чи особа) взагалі вважали б за необхідне здійснити в найближчі роки на своїй ділянці, околицях, районі.

22. Вказати наявність в установі спеціального кредиту на наукову роботу в 1924 р.

23. Чи може установа виділити із свого загального бюджету в 1924 р. певні кошти на наукову роботу щодо бур'янів.

24. Яку допомогу в 1924 р. установа може надати для наукової ро-

боти (помешканням, кіньми для роз'їздів, харчами, робітниками, практикантами та ін.).

25. Наявність в установі спеціалістів, які можуть в 1924 р. вести наукову роботу з питань бур'янів (персонально, зазначивши коротко їх стаж в дослідженні бур'янів та адреси).

26. Додаткові відомості (з ініціативи установи або особи, що заповаляє дану анкету) [9].

У лютому 1925 р. відбулася нарада щодо дослідження бур'янів України у складі представників Відділу Захисту Рослин, Сільськогосподарського Управління Наркомзему, Ботанічної Секції СГНК (підсекції флори), Секції Рільництва СГНК, Дослідних Станцій (Полтавської, Червоноградської, Харківської, Катеринославської, Вознесенської, Радомської, Київської, Михайлівської), Інституту Насінництва, Ботанічних садів, Сільськогосподарських інститутів (Одеського, Кам'янецького, Харківського). В присутності представників зацікавлених установ Цукротресту, Радгосптресту та Сільського господаря було розглянуто багато нагальних питань галузі, з них найголовніші: сучасний стан обстеження бур'янів України та його організація; питання спільної програми та методики проведення стаціонарних досліджень; біологія бур'янів та ін. [10].

Результатом роботи Сільськогосподарського наукового комітету України на шляху захисту сільськогосподарських рослин є постановва пленуму Бюро бур'янів (28 березня 1926 р.) відповідно до доповідей стосовно методики досліджень бур'янів (О. Яната, І. Шевелев) про опублікування і розповсюдження напрацьованих матеріалів [11]. Надзвичайно складне соціально-економічне й політичне становище в Україні у цей історичний період не давало змоги здійснити заплановані конкретні заходи. Сільськогосподарському вченому комітету доводилось постійно працювати в несприятливих умовах. Проте організаційна, наукова й практична робота все ж таки проводилась. Навіть те, що вдалося здійснити Комітету та його структурним підрозділам, є надзвичайно цінними здобутками для становлення й подальшого розвитку сільськогосподарської науки України. Одержали неоціненний

досвід в організації дослідної справи, об'єднанні, координації, побудові структур і схем, формулюванні й постановці завдань, виділенні з них найважливіших.

У 1927 р. було здійснено чергову реорганізацію в системі сільськогосподарської дослідної справи і, згідно з наказом №111/2100 по Народному комісаріату земельних справ УРСР від 22 червня 1927 р., Сільськогосподарський науковий комітет України з усіма Секціями, Бюро та Комісіями було ліквідовано [15].

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО) України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.
2. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 5 [Програма діяльності Ботанічного відділу Вченого комітету НМЗС], арк. 37—43.
3. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 4 [Звернення до Вченого комітету від 4 червня 1919 р.], арк. 37—38.
4. Там само, спр. 5 [Короткий огляд діяльності Ботанічної секції Вченого комітету за I півріччя], арк. 58.
5. Коротке справоздання про діяльність Сільсько-господарського Вченого Комітету України за 1919 р. // Труды Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. — 1920. — Т.1. — С. 3—16.
6. Короткий план діяльності Сільсько-Господарського Наукового Комітету в 1924 р. // Вісник сільськогосподарської науки. — 1924. — Т. 3. — 1—4. — С. 26—39.
7. Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Наукового Комітету України за 1923—1924 операц. рік // Вісник сільськогосподарської науки. — 1924. — Ч. 7—9. — С. 1—31.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6 [Доповідна записка про організацію с.-г. наукової роботи по лінії НКЗС у зв'язку з загальною системою та організацією с.-г. науки на Україні], спр. 1270, арк. 61—73.
9. Вісник сільськогосподарської науки. — 1924. — Ч. 3—4. — С. 90—94.
10. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 8 [Нарада в справі дослідження бур'янів України (19—20 лютого 1925 р.)], арк. 4.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270 [Постанова Пленуму Бюро бур'янів 28 березня 1926 р. по докладі в справі методики дослідження бур'янів], арк. 19., спр. 1270 [Наказ № 111/2100 по Народньому Комісаріату Земельних справ УРСР], арк. 79.